

OSVRT NA NEKE OD PODATAKA ŠTEFANA KOCIANČIČA U ARKIVU ZA POVJESTNICU JUGOSLAVENSKU, NA NJIHOVO ZNAČENJE I ULOGU U NAŠIM ZNANSTVENIM ISTRAŽIVANJIMA

JASNA ANDRIĆ

Etnološki zavod, Filozofski fakultet
Đ. Salaja 3, 41000 Zagreb

UDK 39(092)
Izvorni znanstveni rad

Lingvist i povjesničar Stefan Kociančić objavio je podatke o kulturi i povijesti zapadnih Slovenaca, te susjednih Furlanaca i Talijana 1852. i 1854. g. Kociančićevi podaci za imena »Spanjolci«, »Ugri« i »Bezjaci« povod su autorici za raspravu o tim nazivima. Uz iznošenje i usporedbu s podacima o tim imenima, poznatima i u drugim krajevima, autorica raspravlja i o njihovu značenju.

Štefan Kociančić, jezikoslovac i povjesničar, profesor bogoslovlja u Gorici¹, odgovorio je na poziv i na pitanja Ivana Kukuljevića i njegov je prvi kratki prilog objavljen u drugome svesku Arkiva za povjestnicu jugoslavensku, 1852. godine.² U trećem svesku toga časopisa javlja se on s posebno značajnim priložima, pod naslovima: Zgodovinske drobtince po Goriškem nabrane v letu 1853. i Odgovori na vprašanja društva za jugoslavensko povestnico³, a sudjelovao je još (zajedno s Tomažem Rutarom) u napisima pod naslovom: Priloge k drobtincam.⁴

Kukuljevićeva »Pitanja na sve prijatelje domaćih starinah i jugoslaven-ske pověstnice« zahtijevala su odgovore koji bi se ticali podataka o arheološkim nalazištima, o lokalnoj kulturnoj povijesti te o narodnim običajima i vjerovanjima.⁵ Pitanja o kulturnim ostacima sve do danas su poticala na davanje odgovora koji su povezani s narodnim povjesnim predajama, a u tim se predajama često susreću etnički nazivi. Podatke o takvim nazivima iz predaja i podatke o njemu suvremenim nazivima za pojedine grupe stanovništva, donosi Kociančić i tada kad o tome nije bio posebno pitan, u svim svojim priložima u trećem svesku Arkiva, a napose u dva opsežnija kojima je on jedini autor. Ti su podaci samo dijelom našli svoje mjesto u našim kasnijim proučavanjima, pa bi trebalo razmotriti, zasada barem

¹ *Slovenski biografski leksikon I*, Ljubljana 1925—1932, 481-482, Štefan Kociančić; F. Simonič, *Slovenski bibliografija I/II*, Ljubljana 1904, 225-227, Štefan Kociančić (u bibliografskim podacima: Kociančić); *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku III*, Zagreb 1854, navodi ime kao: Stjepan Kociančić (332, 346), Stepan Kociančić (173, 259), Stiepan Kociančić (230, 234, 235).

² Odgovor na nekoja pitanja načelnikova, 404-405.

³ *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku III*, Zagreb 1854, 173-222 i 259-309.

⁴ Isto izdanje, 222-238; Kociančićevi prilozi, 230-238.

⁵ *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku I*, Zagreb 1851, 241-243.

za neke od njih, kakvo su mjesto zauzeli, kakvu su imali ulogu i značenje, a kakvo bi im značenje u sastavu pojedinih pitanja možda tek trebalo dati. Među drugim etničkim nazivima, kazivanja koja je zabilježio Š. Kociančić tiču se i »Španjolaca«, »Ugra« i »Bezjaka«.

Na deveto od Kukuljevićevih pitanja: »Nalaze li se kod vas kameni s napisi grčkimi, latinskimi, slavenskimi, ili drugim kojim pismom?«⁶, Kociančić na početku svoga odgovora navodi sljedeće:

»U Gradiški je na gradu, kjer so hudoletniki zaperti, stara štirna v živo skalo vsekana s španjolskim napisom. Pripoveda se, da so o vojski zavoljo španskega nasledovanja (span. Erbfolkrieg) to tverdnjavo branili Španjoli proti sovražnikom. Ko so bili dolgo obsedeni, in niso več vode imeli, so si to štirno v živo skalo vsekali in kmalo do vode prišli. To napomenuje tist napis. Od tod pride tudi, da drugi Furlani Gradiškancom pravijo *Spagnoł*, to je, Španjoli ali Španci, ker se tudi dovžitati dá, da so nektere družine zares iz Španskega v Gradiško došle, kakor npr. Salamanka.«⁷

Kociančićev podatak je povjesna predaja. Sadržaj joj je rat i opsada tuđe vojske u tvrđavi, s motivom o izgradnji cisterne u kamenu i o natpisu na njoj, a uz te se tragove predaja i vezuje. Drugo što podatak donosi je pojava da naziv tuđega naroda iz predaje postoji i kao etnički nadimak za grupu domaćega stanovništva. Izričito je navedeno da je nadimak »Spagnoł« povezan s predajom.

Predaje u kojima se javljaju Španjolci, to jest »Španje«, »Špane«, »Špani«, poznate su u našim stranama daleko od Furlanije — u dijelovima Crne Gore pa i u Metohiji. Govori se o njima kao o nekadašnjim stanovnicima tih krajeva, a ime im se javlja napose u svezi s kulturnim ostacima no i s drugim pojavama: Španji potok (Riječka nahija, Španjsko katunište (Bjelopavličići), Španjski (Švanjski) most (Đakovica), građine koje su ostale iza njih (u Bjelopavličićima a i drugdje), njihova kućišta na području Pješivaca i Bjelopavličića, gdje su imali i tako veliko naselje da je mačka mogla, prelazeći s krova na krov, prijeći veliku udaljenost. Budući da se u Crnoj Gori, češće i u istome mjestu, javljaju po dva, pa i po više naziva za nekadašnje stanovništvo, kulturni se ostaci uz »Španje« pripisuju katkada i kome drugome. U dijelovima Crne Gore kazivači navode da bi »Španji« bili najstarije pleme ili najdavniji narod koji je tu živio, ili pak izjednačuju »Španje« s bivšim stanovnicima nekoga drugog imena.⁸

⁶ Isto djelo, 241.

⁷ Odgovori na vprašanja društva za jugoslavensko povestnico, 264. Treba napomenuti da među povjesnim osobama u Gorici Š. Kociančić navodi: »Torrez, Španec, feldmaršal«, u vrijeme Karla VI (isto djelo, 301) i »bogat Španec« Francisek markiz Alvarez de Menesses«, umro 1750 (Zgodovinske drobtince po Goriškem nabrane v letu 1853., 205); sjetiti se treba i austrijsko-mletačkog »rata za Gradišku 1615—1617. u kojem su na strani Austrije sudjelovali i Spa-

⁸ Podaci prema djelu i prema građi u djelu: V. Palavestra, Narodna predanja o starom stanovništvu u dinarskim krajevima, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu, Etnologija, N.s. XX/XXI, 1965/1966, Sarajevo 1966, 5-86; Indeks građe, 54 (pod A 5), 57 (A 5), 58 (B 5), 62 (C 6), 67 (E 2.1), 68 (E 3.5), 69 (E 6.2), 70 (H 1.1), 73 (H 4.5); tekst str. 30, 32, karta, str. 23.

Postoji mišljenje da je crnogorski naziv »Španji« povezan s povijesno potvrđenim boravcima Španjolaca na Balkanu⁹, no više je takvih mišljenja po kojima je taj naziv možda u svezi s albanskom vlasteoskom obitelji Span, iz 14. i 15. stoljeća, ili mu izvor treba tražiti neposredno u grčkoj riječi spános: bezbrad čovjek.¹⁰ Ima lingvista koji drže da je ta riječ ostavila trag u našim prezimenima Spanović, Spanačević.¹¹ I u najnovije se vrijeme ponavlja tvrdnja da su predaje osnovane na prezimenu Span, koje se, sudeći po povjesnim podacima, ne odnosi samo na manju obitelj, »već je razgranato bratstvo bilo rasuto po dosta velikom prostoru«. Upravo o njima mogle su se, možda, širiti predaje, čemu bi bilo pogodovalo i to što su posljednji velikaši s tim prezimenom odselili krajem 15. stoljeća iz sjeverne Albanije i iz Crne Gore.¹² Od njih, tvrdi se, potječu i plemići Španići na Korčuli¹³, a jedna grana tih Španića živjela je u Šibeniku.¹⁴

Ime Španj može u Crnoj Gori biti i prezime¹⁵, a može biti i nadimak ili porodični nadimak sa u osnovi bar donekle uvredljivim značenjem. »Za poneko staro bratstvo koje još postoji u plemenu, govore da su od Španja...« (u Pješivcima). Takozvana stara bratstva mogla su u Crnoj Gori imati zaseban, pa i niži društveni položaj. U Katunskoj nahiji uvreda je bila reći nekome »Španju od Španja«.¹⁶

U novije vrijeme dobili smo podatke koji se tiču španjolskoga imena i iz Konavala. Za selo Vitaljinu zabilježeno je: »Po predanju, u njihovom etničkom sastavu imaju udjela i Španci, koje je ovdje slala kao prestupnike ili bolesnike njihova uprava dok je vladala Herceg Novim. Zbog toga ostali Konavljani nazivaju Vitaljane »Španjolima«.« U zaselku Misletićima neki govore za tri obitelji da one potječu od doseljenih Španjolaca, a u Donjem Kraju obitelj Peruško ima »nadimak Španjoli, što bi značilo da su potomci Španaca, koji su kao krivci ili ranjenici jedno vrijeme slati iz Herceg No-

⁹ M. S. Filipović, Nekolike napomene o proučavanju predanja o starom stanovništvu, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine XVI, Sarajevo 1967, 237.

¹⁰ V. Palavestra, n. dj., 30 i nav. podaci.

¹¹ P. Skok, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika III, Zagreb 1973, pod: span', 308.

¹² I. Božić, Spani — Španje, Glas, Srpska akademija nauka i umetnosti, CCCXX, Beograd 1980, 37-60, napose 54 i d.

¹³ Isto djelo, 60 i nav. izvor.

¹⁴ K. Jireček, Romi u gradovima Dalmacije tokom srednjega veka, Zbornik Konstantina Jirečeka II, Beograd 1962, 341.

¹⁵ Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika XVII, Zagreb 1959—1962, pod: Španjo, str. 724 i n. izvor. A. Luburić, Drobunjaci, pleme u Hercegovini, Beograd 1930, 215 (Španji).

¹⁶ V. Palavestra, n. dj., 62, pod: C 6-1 i tu n. dj.: P. Sobajić, Bjelopavlići i Pješivci, Srpski etnografski zbornik XXVII, Beograd 1923, napose 266, 273 (gdje je naveden izraz: »pogani od pogani«), 326 i 201 (»Španju od Španja«). Podataka o posebnom položaju nekih rodova ima iz Crne Gore i drugdje, no nema to svuda i izričito uvredljiv smisao, pa tako ni izrazi slični navedenima nisu uvijek toga značenja, npr.: J. Erdeljanović, Kući, pleme u Crnoj Gori, Srpski etnografski zbornik 8, Beograd 1907, 268 — »Zanimljivo je kako više u šali grde decu: 'šugo od šuge' (ili 'šogo od šoge'), 'krme od krmeta' i sl.«

vog u Vitaljinu«. U selu Dubi postoji obitelj s prezimenom Španuo (Španjuo) i »po predanju potiče od španskog vojnika, koji je došao sa nekom vojskom prvo u Primorje, a zatim u Dubu.«¹⁷

Španjolce spominje i jedan stariji podatak iz nedalekih Zubaca u Hercegovini, gdje kod vode Sitnice ima »nekoliko bunara, upravo lokava, u kojima se skuplja kišnica. Priča se da su ove bunare pravili Španjolci kada su Novi osvojili.«¹⁸

Španjolska vojna posada, koja je u 16. stoljeću samo kratko vrijeme boravila u Herceg Novom, ima važnu ulogu u događaju opjevanom u dvije pjesme iz Bogišićeve zbirke: Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa. Jedna je od pjesama bugarštica, a druga je, istoga sadržaja, u desetercu. Bogišić im je dao naslov: Kako Peraštani kazniše španskoga vojvodu Don Karla koji osramoti dvije peraške sirote djevojke. Pjesme potječu iz dva rukopisa. U prvoj se Španjolci zovu »Španjoli« i »Španjuli«, a samo posljednji naziv spominje se u drugoj pjesmi. U sadržaju riječ je o osveti za počinjeno nedjelo. Peraštani naprave Španjolicima zasjedu kod zdenca, tu osakate Don Karla i osramote njegovu ženu koja počinu samoubojstvo:

*»Sama sebi bijaše primaknula b'jelo grlo.
Od tada se hladenac prozvao grob od Španjula,
Ona hladna voda...«¹⁹*

Španjolci iz naših predaja i pjesama bili bi iz raznih vremena, možda davnih i neodređenih, ili iz bližih i određenih događajima širega ili užega značenja.

Kazivanja o kamenom mostu preko Bijeloga Drima kod sela Švanja ili Fšanja u Metohiji bilježio je profesor Milenko Filipović. On navodi: »Najzanimljivija su kazivanja da su most podigli Španje.« I dalje: »U vreme mog boravka u selima oko Švanjskog mosta još su bile sveže uspomene na građanski rat u Španiji, pa su Španje identifikovane sa savremenim Špancima.«²⁰

¹⁷ J. Vukmanović, Konavli, Beograd 1980, 337, 338, 339, 441 (1668. godine potvrđeno je prezime Španjulović, 1673/74. Španjuo, a sredinom 19. st., Španjić).

¹⁸ O. Đurić-Kozić, Šuma, Površ i Zupci u Hercegovini, Srpski etnografski zbornik 5, Beograd 1903, 1116.

¹⁹ V. Bogišić, Narodne pjesme..., Beograd 1878, II, 150-153, br. 59 (navedeni stihovi, str. 153, slijedeći glasi: »A sadera se zove a od groba hladna voda.«); II, 153-156, br. 60 (str. 156: »Od tada se ta voda prozvala, Da se zove grob od Španjula, Sad se zove grob voda studena.«). O rukopisima peraških pjesama, v.: I, 133-135. Uz prvu je bila naznačena godina događaja, 1573, no radi se o 1538/39. godini (prema: J. Modestin, Herceg Novi, Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, Zagreb s. a., 822, s. v.). — Posebice će trebati razmotriti pitanja oko imena Španjur u nekim epskim pjesmama, usp.: Junačke pjesme (muhamedovske), Hrvatske narodne pjesme III, Zagreb 1898, 663 (= Hrvatske narodne pjesme IV, Zagreb 1899, 725).

²⁰ M. S. Filipović, Has pod Paštrikom, Sarajevo 1958, 84. Autor još navodi: »Dobro je poznato da se u Sev. Arbaniji i Crnoj Gori neko staro stanovništvo zove Španjama, pa je, po svojoj prilici, to predanje preneto iz Sev. Arbanije u kraj oko Đakovice.«

O Španjolcima se govori u Furlaniji, nedaleko od područja na kojem najdalje na zapad žive Slovenci, a zatim tek u jugoistočnoj Hrvatskoj, u dijelu Hercegovine, u Crnoj Gori i u Metohiji. Tako udaljene pojave neće danas više biti teško međusobno prostorno povezati i to s pomoću starijih i novijih podataka barem dviju vrsta — s područja mjesnih imena i prezimena i s područja narodne književnosti i običaja.

S područja mjesnih imena mogli bismo, pri pomnjevijem proučavanju, očekivati možda i više od zasada poznatih, lako dostupnih podataka. Španjud (Spagnut) zove se mjesto kod grada Špeter Slovenov, sjeveroistočno od Čedada (Cividale),²¹ a ime Španjoli nosi zaselak sela Lovreč u Istri. Španjevo brdo je zaselak Oštarija u Lici, a Španjevica mjesno ime na otoku Šipanu.²²

Uz podatke o prezimenima, koji su s područja Crne Gore, sa Korčule i iz Konavala bili već spomenuti, trebat će dodati još mnoge, napose novije. U Donjem Selu na Šolti jedna je, sada već izumrla, nosila prezime Španjol. Nastalo je ono od nadimka.²³ Iz objavljenih podataka bilo je poznato da isto prezime postoji i na Rabu, a prezime Španja bilo je ustanovljeno u Vodicama i u Krapnju kod Šibenika.²⁴ Da u Vodicama i u Krapnju postoji veći broj obitelji koje se zovu Španja, potvrđuje se u novije doba u Leksiku prezimena Socijalističke Republike Hrvatske. Prezime Španje postoji u Blatu na Korčuli, a u Dubi u Konavlima i u Dubrovniku ponovno su potvrđena prezimena Španjo i Španjao. Napisana na način: Spamio, Spano, Spanjo, Spagno, Spagnoli, javljaju se kod manjega broja obitelji u Istri i u Rijeci. Isto prezime, u obliku Španjol, osim na Šolti i na Rabu, zabilježeno je još i na Krku, kod Pule, u Zadru i njegovoj okolici, te u Rijeci, Senju i Trogiru, a pisano kao Spagnol, u Velikom Lošinju. Španjića ima kod Metkovića, kod Sinja i na Krku, a Španića u okolici Zadra (gdje ima i Španića), Splita pa i Šibenika, u Senju i njegovoj okolici te u Trogiru. Osim nešto potvrda iz jadranskoga pojasa, Španići su ponajviše zastupljeni u sjevernijim dijelovima Hrvatske. Radi se o homonimnoj osnovi, no možda bi i nekim prezimenima iz unutrašnjosti, kada podaci budu pot-

²¹) J. Medved, Zemljevid z italijanskimi in slovenskimi krajevnimi imeni v Furlaniji, Julijski Krajini in Benečiji, Ljubljana 1974, 6, 11.

²²) Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika XVII, Zagreb 1959—1962, s. v. (str. 724). Možda ovamo ide i: Spanjinka, njiva u selu Drenovcu, Gospić (isti Rječnik XV, Zagreb 1956, s. v., 947). — Napomenimo da bi bilo vrijedno znati odakle ime tvrđavi u gradu Hvaru, zvanj Španjola (G. Novak, Hvar kroz stoljeća, Zagreb 1960, 160), a postoji takva i u Herceg Novom (usp. npr. J. Modestin, n. mj.). — Usp. i: J. G. Wilkinson, Dalmatia and Montenegro I, London 1848, 375 — tvrđavu u Herceg Novom gradili su Španjolci za Karla V; isto djelo II, 139 — po nekima, tvrđavu u Imotskom zidali su Španjolci kada su bili u savezu s Venecijom.

²³) I. Rubić, Podrijetlo stanovnika otoka Šolte, Srpski etnografski zbornik LXXIV, Beograd 1960, 109 (nekad Alujevići, prozvani Španjol zato »jer su putovali u Španjolsku«; bili su ribari i pomorci).

²⁴) L. Marčić, Antropogeografska ispitivanja po severodalmatinskim ostrvima (Rab, Pag, Vir), Srpski etnografski zbornik XXXVIII, Beograd 1926, 313, 316, 334, 336, 337 (obitelj Španjol navedena je kao starosjedilačka u Mundaniji); K. Stošić, Sela šibenskog kotara, Šibenik 1941, 126, 243.

puniji, podrijetlo trebalo tražiti na Jadranu i napose u njegovu zaleđu.²⁵ Iz Slovenije, iz okolice Nove Gorice treba zasada navesti prezimena Španjolo, Spanjolo, pa i Špančić, a pripada tu i prezime Španjol, bez obzira gdje je zabilježeno.²⁶

Rješavanje pitanja »Španjolaca« u našim stranama morali bismo dalje prepustiti budućnosti — da nije bilo Ivana Grafenauera i njegovih proučavanja koja se tiču »španskih« junaka u slovenskim narodnim pjesmama. »Slovenska pripovedna narodna pesem ima nekaj prav odličnih balad in romanc s španskimi motivi, dokaz, da Španska našim prednikom nikakor ni bila »španska vas.«²⁷ »Lepu Vidu« uhvati i odvede na svojoj lađi »črni zamorc«, Maur, i to »u špansko deželo«, »španski kraljici.«²⁸ U baladi o sestrama Zariki i Sončici — »Sončico vkrade turšči car, Zariko vzame španšči kralj«. »Način kako 'Zarikin mož' Sončicu na trgu kupi, nam zbuja sum, da v prvotni narodni pesmi ni bil krščanski kralj ali sploh kristjan, ampak da je bil — kakor 'turški car' — mohamedanec, Saracen.« »Španski kralj je v naši srednjeveški narodni poeziji, če ne vedno, pa vsaj pogosto mohamedanec, t.j. po srednjeveških krščanskih nazorih nevernik, pogan.«²⁹ Umjesto Maura ili Španjolaca, javljaju se u pjesmama i u njihovim inačicama, u istim ili u sličnim ulogama, junaci s drukčijim nazivima, a i zemlje mogu katkada biti zamijenjene, Turska sa Španjolskom na primjer. Neka od pitanja takvih zamjena I. Grafenauer rješava s pomoću promjena povjesnih okolnosti, a to je postupno utjecalo i na pjesme. Mijenjala se i predodžba o tome tko su to »pogani«, pa su Turci u tom smislu zamijenili Arape.³⁰ Sve zamjene etničkih imena, pri čemu tako zamijenjena imena imaju isto ili slično značenje, ne počivaju možda ipak samo na toj osnovi.

Trebat će se ponovno vratiti u naše južnije strane, da bismo se sjetili predaja o Arapima, poznatih u Crnogorskom primorju, koje »mogu, možda, da čuvaju uspomenu na neki od mnogobrojnih saracenskih pljačkaških

²⁵ Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske, Zagreb 1976, 654, 606 (s. v.). Možda je sasvim slučajna sličnost između pojedinačno potvrđenog prezimena Španica u okolici Čazme (isto djelo, 654, s. v.) i prezimena Španjica koje je zapisano na Lopudu 1672—73. godine (I. Sindik, Dubrovnik i okolina, Srpski etnografski zbornik XXXVIII, Beograd 1926, 175). Pažnju će trebati svratiti na prezime Španović koje je zastupljeno samo u unutrašnjosti, no njegovo specifično raširenje traži da mu se objasni podrijetlo (Leksik..., n. dj., 654, s. v.). Objašnjenje traže i imena (sa starim potvrđama) i mjesna imena iz Srbije pa i Makedonije, usp.: Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika XV, Zagreb 1956, pod: Spanci, Spančević, Spančić, Spančev, Spanički kamen.

²⁶ Začasni slovar slovenskih priimkov, Ljubljana 1974, 568, 612, s. v.

²⁷ I. Grafenauer, Slovenska narodna romanca o romarju sv. Jakoba Komposteljskega, Dom in svet 50, Ljubljana 1937—1938, 338-348 (citati, str. 338).

²⁸ I. Grafenauer, Slovenska narodna balada o Lepi Vidi, Dom in svet 50, Ljubljana 1937—1938, 230-237, napose 231-235.

²⁹ I. Grafenauer, O Zariki in Sončici in še kaj o »španskih« junakih, Dom in svet 51, Ljubljana 1939, 78-89 (citati, 82, 84-85).

³⁰ Isto djelo, 85-89; I. Grafenauer, Slovenska narodna romanca o romarju..., 339-343; isti autor, »Poljska kraljica«, Dom in svet 51, Ljubljana 1939, 224-228; usp. još od istoga autora: Še Mavri v narodni pesmi, Dom in svet 51, 281-285; Zamorci in zamorske deklice v narodnih legendah, Dom in svet 51, 343-349, 409-418, 469-479.

upada na to područje.³¹ Narod drži Arape ljudima tamne puti.³² S njima povezana kratka kazivanja i mjesna imena pojavljuju se i dalje, na Kosovu i po Makedoniji. Zabilježeni su tako: Arapov kladenac, Arapovi livadi, groblja koja su arapska, a jedna »Arapska njiva« nazvana je po tome, kažu, što je tu zemlja crna.³³ Pojava imena Arapi nastavlja se u Grčku, gdje su to likovi iz vjerovanja, a isto su što i Mauri ili Saraceni.³⁴

Da bi i barem neki od »Španjolaca« mogli imati mrku boju puti, vidjeti se može u pokladnim zbivanjima na otoku Lastovu. Prikazuje se tu događaj, u sadržaju kojega je pokušaj Turaka ili gusara »Katalana« da, po kazivanju, osvoje Lastovo. Glavnu ulogu ima lutka koja predstavlja Turčina, turskog vojvodu ili gusarskog glasnika, obučena je u »tursko« odijelo, u ustima ima »španjolet« (cigaretu), a lice joj je tamne boje. U tekstu igrokaza spominje se da je taj »Turčin« boravio u Africi.³⁵

Izvan kruga pojava, koje bi trebalo uzeti u obzir u svezi s pitanjem naših »Španjolaca«, ne bi smjele ostati ni »moreške«. U igri s mačevima u njima su se u nas najčešće sukobljavali Mauri i Turci, no »crnici« i »bijeli« protivnici mogli su imati i druga imena. Češće o imenu koje od protivničkih strana treba tek posredno zaključivati, a ima i potvrda da je bio predstavljen sukob između Maura (pa čak i Tatara) i potpuno neimenovanih bijelih protivnika.³⁶ Ako se kao jedna strana u igri pojavljuju »Turci«, nisu u svim našim moreškama na drugoj strani bili upravo »Mauri«. Postoji potvrda, iz Zadra, da su morešku »tukli« Turci i — Španjolci. Može se pomišljati da se zapisivač »ovdje zarekao, ili je ime španjolsko u najširem smislu upotrijebio kao kršćansko...«, no treba uzeti u obzir i to, da su u

³¹) V. Palavestra, n. dj., 32.

³²) T. R. Đorđević, Negri u našoj zemlji, Naš narodni život VIII, Beograd 1933, 58-68; »Negre je naš narod uvek nazivao Arapima, pa ću ih i ja tako zvati u ovom prilogu.« str. 58). M. S. Filipović, Nekolike napomene..., 237; autor drži da su Crnci, naseljeni napose u Crnogorskom primorju, mogli biti povod za predaje o Arapima. Primjeri iz pjesama i proze u: Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I, Zagreb 1880—1882, pod: Arapče, Arapin, Arapina, Arapka (str. 100); usp. i isti Rječnik VI, Zagreb 1904—1910, pod: Mor 2, str. 927.

³³) T. R. Đorđević, n. dj., 58-59. P. Skok, Iz toponomastike Južne Srbije, II Skopska kotlina, Glasnik Skopskog naučnog društva XV-XVI, Skoplje 1936, 120, 123, 124; Isti autor, Lingvistička proučavanja neslovenskog stanovništva Skopske kotline, Godišnjak Muzeja Južne Srbije I, Skoplje 1941, 225; J. Trifunski, Kumanovska oblast, Skopje 1974, 59, 71; Isti, Arapska groblja u Bitoljskom kraju, Glasnik Etnografskog instituta SANU XXV, Beograd 1976, 31-34; Isti, Krivopalanačka oblast, Zbornik za narodni život i običaje 48, Zagreb 1980, 264, A. Urošević, Novobrdaska Kriva Reka, Srpski etnografski zbornik LX, Beograd 1950, 26, 30, 32, 71.

³⁴) R. Rodd, The customs and lore of modern Greece, s. 1. 1892 (reprint izdanje Chicago 1968), 170.

³⁵) N. Bonifačić-Rožin, Građa o narodnoj drami, Narodna umjetnost 1, Zagreb 1962, pod 2: Lastovska pokladna drama, 98-108, napose 99-101; »Turci Katalani« spominju se u narodnoj pjesmi s otoka Visa — usp. G. Novak, Obnova i naseljavanje otoka Visa poslije haranja Katalonaca 1843. godine, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku I, Dubrovnik 1952, str. 2 (nap. 2).

³⁶) V. Foretić, Prilozi o korčulanskoj moreški, Građa za povijest književnosti hrvatske 25, Zagreb 1955, 239-263; isti autor, Prilozi o moreški u dalmatinskim gradovima, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena 42, Zagreb 1964,

Zadru, u 19. stoljeću, u moreški nastupali Turci i »Morlacchi« u domaćim nošnjama. Španjolci su spomenuti umjesto — Morlaka.³⁷

II

Stefan Kociančić zabilježio je dosta podataka o predajama i više etničkih naziva koji se u njima javljaju.³⁸ U oba svoja veća priloga spominje on mjesto Vogrsko, u obliku: Vogarska ili Vogerska. »Dve uri od Gorice proti vzhodu blizo reke Ipave je fara, ki se *Vogerska* kliče, po nemško Hungarsbach, in voda mimo tekoča je Vogerska, ki ji tudi po nemško Hunnenbach pravijo.«³⁹ Na drugome mjestu u »Odgovorima«, sličan podatak ima i važnu dopunu. Već samo ime Vogrsko »opominja na Atila in njegovo sirovo vojsko, kateri je tu čez šel na Taliansko in nazaj. Da se pa ravno ta vas tako imenuje, ima, pravijo, svoj vzrok v tem, ker je bilo tukej mnogo Hunov ali Vogrov pokopanih, kar se s tem poterdi, da so enkrat cele hunske oklepe tukej izkopali.«⁴⁰ I u svojim »Povjesnim sitnicama« dotakao se Š. Kociančić imena »Vogarska«: »Ime tega kraja nas spominja časov starodavnih, ko so še divji Ogrri te naše srečne kraje obiskovali, in jih pustošili.«⁴¹

Rječica se sada zove Vogršček, a kraj se od 1274. godine bilježi pod nazivima: Ungrespach, Unchrispach, Ungerspach i sličnim. Na području zapadnih Slovenaca ima još takvih imena: Vogrščak je pritok Soče, a u Beneškoj Sloveniji postoji gorski vrh Vogršček (Iouf Ungarina).⁴² Zaselak mjesta Kambreško, u okolici Tolmina, zove se Vogrinki.⁴³ Nisu u tim krajevima nepoznata ni prezimena Ogrič, Vogrič, Ogrin. Posljednje je obilato potvrđeno u Istri, u okolici Kopra, te oko Buzeta i Rovinja gdje glasi: Ugrin. Prezimena Ongaro i Ugričić postoje u Raši i Labinu i u selima oko tih mjesta.⁴⁴

³⁷⁾ V. Foretić, Prilozi o moreški u dalmatinskim gradovima, n. dj., 169, 171, 172-173. i napose 175. U tekstu iz djela G. Sabalića, Cronistoria aneddotta del Teatro nobile di Zara 1781—1881, vidljivo je da jedna strana u moreški ima »ili costume dalmato«, druga »quasi sempre l'ottomano«. Obnovitelj igre bio je krojač Kalac (Calaz), a Španjolci se spominju u napomeni: »Il Calaz era il duce degli spagnoli«.

³⁸⁾ Predaje u svezi s Turcima, na primjer, spominju se u okolici Tolmina i pove-zane su s toponimima, kao što je: Turški križ (Zgodovinske drobtince..., n. dj., 214, 216; Odgovori..., n. dj., 267-268); o iskopavanju golemih ljudskih kostiju i ostataka iz borbi s Mlečanima: Odgovori..., n. dj., 260, 264, 272-273 i dr.

³⁹⁾ Odgovori na vprašanja Društva..., n. dj., 263-264.

⁴⁰⁾ Isto djelo, 267.

⁴¹⁾ Zgodovinske drobtince..., n. dj., 198.

⁴²⁾ F. Bezljaj, Slovenska vodna imena II, Ljubljana 1961, 308 (pod: Vogršček).

⁴³⁾ Krajevni leksikon Slovenije I, Ljubljana 1968, 208.

⁴⁴⁾ Začasni slovar slovenskih primkov, n. dj., pod: Ogrič, Ogrin, Vogrič, Vogrin, Ugrin, 410, 656, 684; Cadastre national ne l'Istrie d'après le Recensement du 1^{er} Octobre 1945, Sušak 1946, pod: Ogrin, Ongaro, Ongero, Ugrin, Ungaro, Ugričić, 169, 176, 182, 190, 193, 197, 199, 206, 401, 406, 416, 449, 762, 473, 477, 490, 495, 499, 522, 533; Leksik prezimena..., n. dj., pod: Ongaro, Ugričić, Ugrin, 468, 697 (razlike prema podacima u Cadastre national..., n. dj. nisu znatne, nisu više zapisani oblici Ungaro i Ongero).

Dosadašnja proučavanja predaja koje spominju Ugre, a potječu one iz zapadnih dijelova Bosne, nisu doticali i Kocijančičev, prostorno udaljeni podatak. Još više su raširene, po sjevernoj i po istočnoj Bosni, predaje u kojima se javlja ime Madžari. To ime ima u sjeverozapadnoj Bosni ulogu etničkoga naziva za tamošnje grupe Hrvata, a u prezimenima se javlja na različitim stranama, daleko od mađarskih granica. U ispitivanjima je pretežno bilo nastojanja da se te pojave protumače s pomoću raznovrsnih, izravnih ili manje izravnih povjesnih doticaja s Mađžarima.⁴⁵

Podaci koje donosi Š. Kocijančič proširuju zacijelo opseg pitanja, i zbog prostora s kojega dolaze i zbog svoga sadržaja. Ugri, koji su sa čitavim svojim »oklopima« sahranjeni u Vogrskom, a po kojima je mjesto nazvano, isto su Kocijančiču što i Huni. Možda je on onome što je čuo dodao nešto od svojih objašnjenja, no vjerojatno je da je slušao o Atili, kojega i sam spominje, a o kome su predaje veoma raširene u Istri i u njenom širem primorskom susjedstvu.⁴⁶ Čini se da Š. Kocijančič pomišlja i na Avare, jer piše ime »Ogri« i tada kada navodi podatak o pustošenju koje je izvršeno u Devinu (Duino), 615. godine.⁴⁷ Nema, čini se, potvrde da bi se rječica Vogršček nekada zvala Hunnenbach, no sigurno su je mogli tako zvati Austrijanci u Kocijančičevo doba. Ima, međutim, zanimljivih podataka iz sjevernih dijelova slovenskoga područja. Mjesto Volbre (Vovbre) zabilježeno je 1103. godine kao Huneburg, a i kasnije se njemački zove tome srodnim imenima, no što je važnije, mjesto se Vogriče, sudeći po njegovom njemačkom imenu (Abriach), nekada moralo zvati Obriče ili slično tome.⁴⁸

O »Ugrima« u okolici Gorice postoji još jedno svjedočanstvo, starije i po sadržaju drukčije od Kocijančičeva. Matija Majer je, boraveći 1843. godine u Gorici, »zamalo bio dopro tja u Hrvatsku i Ugarsku«. »Ovako se zovu nedaleko od Gorice dva sela. Narod pripovjeda, da su, imajući jednom rat Austrija s Mletačkom, tuda se utaborili Hrvati i Ugrići, a odtada selima ostalo ime od tih bärkačah.«⁴⁹

III

O pitanju imena Bezjaci pisalo se relativno mnogo, a u svim cjelovitim izlaganjima toga pitanja spomenut je po koji od podataka iz pri-

⁴⁵ M. S. Filipović, *A magyarok az észak-boszniai és az észak-szerbiai néphagyományban, Műveltség és hagyomány X*, Debrecen 1968, 37-54 i t. nav. glavna djela o tom pitanju: D. Drljača, *Prilog proučavanja porekla imena »Madžar« u severozapadnoj Bosni*, zbornik krajiških muzeja I, Banja Luka 1962, 122-131; V. Palavestra, n. dj., (i podaci u Indeksu građe). Za prijevod djela M. S. Filipovića zahvalnost dugujem pok. dr. Beli Römeru.

⁴⁶ M. Bošković-Stulli, *Istarske narodne priče*, Zagreb 1959, 190-194.

⁴⁷ *Zgodovinske drobtince...*, n. dj., 194; ima mišljenja da je Vogrsko dobilo ime u svezi s prolazom Madžara u Italiju, 967. godine, a po tome bi bio i toponim Ongaresca kod Udina (prema: F. Bezljaj, n. mj.).

⁴⁸ F. Bezljaj, n. dj., 56 (pod: Obirščica).

⁴⁹ M. Majer, *Putvanje po Goričkom, Mletačkom i Tarštjanskom, Kolo VI*, Zagreb 1847, 31; *Krajevni leksikon...*, n. dj., 132, 136 navodi samo u okolici Kopra selo Hrvatini i istoimeni zaselak.

loga Arhivu za povjestnicu jugoslavensku od Š. Kociančića. Podatak među njegovim »Odgovorima« sastoji se zapravo od dva povezana dijela.

»Na krasu je neka vas, ne daleč od Gradiške, ki se Št. Martin kliče. Tam se, bi djal, vse hiše imenujejo *Vicentini*, ker so vsi iz *Vicence* doma, in zatorej govore še dan današnji nek *bizjaški* jezik, tj. nekako mešanico talianskega in slovenskega. Pripoveda se, da so bili v starih časih neki politički prestopniki z *Vicence* tu sem preseljeni, in zatorej so jih deželani *Vicentine* imenovali.«⁵⁰

Dalje Kociančić navodi:

»Pa ker sim že tukej *bizjaški* jezik omenil, je treba, da tudi kej povém od naših *Bizjakov*. Celi kos primorske dežele gor od *Devina* do *Gradiške*, med *Krasom* in *Sočo*, se kliče »il *Territorio*« per eminentiam, to je »il territorio veneto« (...). Govore pa tudi ne po *furlansko* ali *laško*, ne prav po *taliansko*, ampak neko posebno *taliansko* podnarečje, ki ga *bizjaškega* imenujemo, in oni sami si pravijo *Bisiacchi*. Od kom to ime, ne vem.«⁵¹

Taj isti kraj i njegove stanovnike spominje Š. Kociančić i u svom prilogu »Zgodovinske drobtince...«. »Tukaj prebivajo prav za prav *Taliani*, blizo 12.000 duš, ki se *Bizjaki* zovejo. Oni govore *talianski*, ali *popačeno*. *Sicer* pa se v nič ne ločijo od *Furlanov*.«⁵²

»Popačeni« govor spominje se u istome prilogu još jedamputa, a služe se njime stanovnici *Ločnika*, u blizini *Gonice*, nekad *Slovenci* koji su se »*po-furlanili*«. »Ali njih *popačeno* narečje kaže dovolji, da to ni njihov pravi *materni* jezik.«⁵³

Nitko od istraživača koji su se bavili nazivom *Bezjaci* ne raspravlja o svim podacima koje donosi Š. Kociančić. Podatak o *Talijanima-Bizjakima* iz priloga »Zgodovinske drobtince...« uzeli su u obzir autori: *Fran Ilešić*⁵⁴, *Petar Skok*⁵⁵, *France Bezljaj*⁵⁶, *Marijana Gušić*⁵⁷ i prije svih *Vjekoslav Klaić*⁵⁸. Tu se ne spominje da ti *Talijani* govore »*bizjaški*« i da sami sebe zovu *Bizjacima*. »*Bizjački*« je govor značajan i za stanovnike mjesta *Št. Martin* (*Šmartin*), za koje Š. Kociančić ne navodi izričito da bi se zvali »*Bizjaki*«.

⁵⁰ Odgovori na vprašanja društv..., n. dj, 268-169.

⁵¹ Isto djelo, 269.

⁵² N. dj., 182.

⁵³ Isto djelo, 179.

⁵⁴ F. Ilešić, »Bezjak« i »bezjaci«, Srpski dialektološki zbornik III, Beograd-Zemun 1927, 73-93, podatak Kociančića, 78-79; autoru je očigledno nepoznato na čemu se temelje podaci o *Slovcima* i o mjestu *Šmartin*, na koje u nekim djelima nailazi (str. 79, nap. 28, 29).

⁵⁵ P. Skok, Tri etimologije, Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino IV, Ljubljana 1924, I — 38-40, v. nap. 1, str. 39.

⁵⁶ F. Bezljaj, Slovenska vodna imena I, Ljubljana 1956, pod: *Bezjak*, 59-60 (59).

⁵⁷ M. Gušić, Etnička grupa *Bezjaci*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena 43, Zagreb 1967, 7-124; Kociančićev podatak, str. 14 (autorica polazi od djela V. Klaića), (16), 20 (navedeno je da su *Furlani* i da govore vrstom *furlanskoga* govora).

⁵⁸ V. Klaić, Topografske sitnice, Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva N. s. IX, 1906/7, Zagreb 1907, 5 (*Bezjačija*), 191-192 (192).

Upravo na taj podatak pozivaju se lingvist Karl Štrekelj i autor priloga o Bezjacima u starijoj Enciklopediji Jugoslavije, a obojica se bave tim etničkim nazivom koji bi se, po njima, javio i na slovensko-talijanskoj jezičnoj granici, u Šmartinu, »gdje je slovenski govor protkan furlanskim riječima.«⁵⁹

Dio istraživača traži izvor nazivu Bezjak (Bizjak, Vizjak) u imenima neslavenskih naroda. Da je bilo starijih takvih mišljenja, spomenuo je Vladimir Mažuranić.⁶⁰ F. Ilešić je nastojao dokazati da je riječ »bezjak« prvobitno imala ulogu etničkoga naziva, a zatim da je to postala i riječ iz opće upotrebe, s pogrđnim značenjem.⁶¹ U potpunosti zastupa takvo mišljenje M. Gušić. Za grupe stanovnika, drži ona da su predslavenskoga podrijetla.⁶² U posljednje doba, njene je načelne postavke označio kao odlučujuće i S. Težak u novom izdanju Enciklopedije Jugoslavije.⁶³

Drugi se dio istraživača bavio lingvističkim, ponajviše etimološkim ispitivanjima. Među njima, K. Štrekelj je za naziv Bezjak tražio talijanske izvore, dok P. Skok uspješno dokazuje obratno — riječ je naša, a u talijanskom je posuđena i prilagođena.⁶⁴ Na neku od slavenskih osnova upućivao je već V. Jagić (suprotno mišljenju Đ. Dančića), no dopuštao je i mogućnost da taj naziv potječe od kojeg starog »geografskog« imena.⁶⁵

Bilo je i drugih mišljenja, a sva ih je nastojao u svojoj značajnoj raspravi sabrati F. Ilešić. Sabrao je i izložio i mnoštvo starijih i novijih podataka, a jedini se bavio značenjima riječi bezjak, bezjački, bezjačiti i prostornim raširenjem njihove upotrebe. Nije ta svoja istraživanja doveo do kraja i nije ih u svojoj raspravi iskoristio, više ga je zanimalo ime Bezjak. Općenito znamo da riječ »bezjak« »označuje duhovno svojstvo čovjeka (nedostatak energije i pameti)«⁶⁶, no istraživanje značenja neće time biti i završeno.

Građu koju F. Ilešić donosi o mjesnim imenima i o prezimenima, novim je podacima uvelike dopunila M. Gušić u svojoj raspravi.⁶⁷ Potvrđama

⁵⁹ K. Štrekelj, Zur slavischen Lehnwörterkunde, Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse L, Beč 1904, III, 6.

Enciklopedija Jugoslavije 1, Zagreb 1955, s. v., 492; autor članka nije naznačen; u literaturi je naveden K. Štrekelj, a izostali su i F. Ilešić i P. Skok.

⁶⁰ V. Mažuranić, Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik, Zagreb 1908—1922, pod: bezjak, 54 (i tu je naveden Kociančičev podatak iz priloga Zgodovinske drobtince..., n. dj., 182).

⁶¹ F. Ilešić, n. dj., 89-91.

⁶² M. Gušić, n. dj., napose u poglavljima II i III, str. 38-98, te IV, 99-119. »Po svemu našu grupu Bezjaka smatramo jednom od konačnih tvorba nastalih u okviru etnogenetskog sazimanja u rasponu ranog srednjeg vijeka.« (Str. 82).

⁶³ S. Težak, Bezjaci, Enciklopedija Jugoslavije I, Zagreb 1980, 617.

⁶⁴ P. Skok, Tri etimologije, n. dj., 38-40.

⁶⁵ F. Ilešić, n. dj., 88 i navedeni izvori.

⁶⁶ P. Skok, Još o riječi »Bezjak« i metodu onomastičkog ispitivanja, Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino VII, Ljubljana 1928, 67.

⁶⁷ M. Gušić, n. dj., 20-22, 23-28.

iz 16. stoljeća mogli bi se sada dodati i još stariji podaci o prezimenu Bezjak, s kraja 15. stoljeća, iz Slovenije,⁶⁸ a može se dodati i nešto novijih podataka sabranih u Leksikonu prezimena SR Hrvatske.

Područja upotrebe etničkog imena Bezjaci našao je F. Ilešić u dijelu Hrvatskog zagorja, u pojasu srednje Istre te, dakako, uz donji tok Soče. U Istri je zabilježeno i ime kraja: Bezjačija, a neko područje s tim imenom spominje se u sjevernim dijelovima Hrvatske u prvoj polovici 16. stoljeća.⁶⁹ U pojedinostima, podaci iz Istre nisu uvijek sasvim sukladni, a za Hrvatsko zagorje M. Gušić je utvrdila da je teško reći tko su i gdje su »Bezjaki«, jer »i na selu u najviše slučajeva seljaci se ograđuju od toga naziva. Redovno se čuje da su »*bezjaki oni tam dalje*«.«⁷⁰ M. Gušić se bavila i pitanjem upotrebe naziva Bezjaci u Pokuplju, odakle donosi značajan podatak da svatko »prezirnno govori o svom susjedu za koga se zna da je »*od Bezjakov*«. Isti taj izraz utvrdila je ona i u Hrvatskom zagorju, gdje se još i »pamti koje su kuće *bezjačke* ako i ne nose danas to prezime«.«⁷¹ U srednjoj Istri, u dijelu okolice Pazina, oko Oprtlja, Dragača i sv. Petra u Šumi, stanje je drukčije. Tu je ime Bezjak »široki etnografski nadimak ovoga puka koji se i sam tako naziva smatrajući se superiornijim ili bar pitomijim narodom od Uskoka«⁷². Bilo bi to, uz zaboravljeni podatak Š. Kociančića za Talijane-Bizjake, drugi slučaj da netko sam sebe zove Bezjakom. Za takve pojave P. Skok donosi primjere s područja drugih etničkih naziva, jer za njega »*Bezjak* ima glavni kriterium podrugljivih nadimaka za aglomeracije. Taj je kriterium u tome, što nadimak za razliku od pravog »*ozbiljnog*« imena upotrebljavaju u prvom redu ne oni stanovnici, kojima se on daje, nego njihovi susjedi, koji im se rugaju.« »Može se dakako dogoditi, da podrugljiv naziv preuzmu i stanovnici, kojima se daje.«⁷³

Š. Kociančić poznaje pojam »*bezjačkoga*« govora, a o tome, premda srodne potvrde postoje, gotovo da se nije ni raspravljalo. Jedna od takvih potvrda navodi se iz čuvene gramatike Jurja Križanića, koji hvali svoju »*dedinsku besidu*« i »*čisto izrikanje*« iz kraja »*okolo Kupi riki*, vo ujezdu Dubovca i Ozlja i Ribnika ostrogov«, a ustaje protiv »*kaženja*« jezika. Jezik može biti »*skažen*« tuđicama i to je »*obezjansko izobražanje*«, a (po Đ. Daničiću) »*bezjaščina* mu je besida ili rič kako koli skažena bez obzira na tuđij jezik, i veli da taki govor Hrvati zovu *bezjački* ot *Bezjakov* nikojih ljudev, koji prevratno govoret.«⁷⁴

⁶⁸ F. Bezlaj, Etimološki slovar slovenskega jezika I, Ljubljana 1977, pod: *bežják* (str. 19).

⁶⁹ F. Ilešić, n. dj., 78, 79-80; M. Gušić, n. dj., 11; autorica je našla naziv *Bezjačija* u živoj upotrebi u Hrvatskom zagorju (str. 24, 27).

⁷⁰ M. Gušić, n. dj., 24.

⁷¹ Isto djelo, 13, 16, 27, 33.

⁷² Isto djelo, 20.

⁷³ P. Skok, još o riječi »*Bezjak*« ..., n. dj., 70-71.

⁷⁴ Đ. Daničić, Gramatika Gjurgja Križanića, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti — Rad XVI, Zagreb 1871, 193; slične misli o slavenskim jezicima (ali ne i o »*bezjačkom*«), i napose o naglascima, izražava J. Križanić i u svom djelu: Objasnjenje vivodno o pismě slověnskóm (prema izdanju: Sabrana djela Jurja Križanića, Knjiga I, Zagreb 1983, 73; prijevod J. Hamm; original str. 56-56-57).

O toj pojavi postoji i nekoliko sasvim jasnih novijih podataka, a većina ih je iz Istre. Josef Stradner piše krajem prošloga stoljeća da u donjem dijelu doline Mirne žive talijanizirani Slaveni čiji je govor »Schiavetto«, mješavina s talijanskim jezikom. Južnije od njih žive Hrvati, »koje zbog njihova pokvarenoga, s talijanskim riječima izmiješanoga jezika, njihovi susjedi Slovenci zovu Bezjacima (glupanima)«. ⁷⁵ Jezikoslovac Hugo Schuchardt bavio se govorima sa slavensko-njemačkih i slavensko-talijanskih graničnih jezičnih područja. Za Bezjake u Istri kaže da oni čine najveći dio istarskih Hrvata, sve osim Morlaka na jugu i na zapadu i Čića na sjevero-istoku. Kao starosjediocima, ime su im dali kasniji došljaci i ono označuje miješani narod (»Bastardvolk«), »eigentlich Leute die nicht zu sprechen verstehen.« H. Schuchardt spominje, no odmah i odbacuje mogućnost, da se možda pomišljalo na složenicu od *bez* i *jezik*. Neka bude spomenuto da i P. Skok u svom etimologijskom tumačenju upućuje na složenicu bez(ja)jak, za koju F. Bezljaj kaže da je duhovita ⁷⁶, a sam njen autor navodi da je se »zaista može napadati«, jer riječ »bezjak« nigdje nije potvrđena u tome odgovarajućem značenju. ⁷⁷ H. Schuchardt je poznavao i podatak o »Bizjakima« na Soči i to prema izvoru koji je nešto drukčiji od vijesti š. Kociančića. Radi se o grupi stanovnika koja je nastala kao mješavina Furlana, Mlečana i Slavena, a njihov jezik ima ponešto od sva ta tri naroda. Bizjakima ih zovu njihovu susjedi. ⁷⁸

Iz Istre potječe još jedan podatak, koji je dobio i objavio F. Ilešić — »da su Bezjaci oko Buzeta (Štrpet, Sv. Martin) i da se poznaju po slabom nerazumljivom govoru«. ⁷⁹ S drugoga je područja obavijest koju je F. Ilešić dobio u Zagrebu, »da je »bezjak« još živa reč, peckalica za čovjeka koji ne govori lepo«. ⁸⁰ U sjevernoj Dalmaciji i u južnoj Lici glagol »bezjačiti« znači »ništa stvarno ne govoriti«, ⁸¹ a po drugome podatku, u Gospiću i okolici »bezjakati« znači »govoriti gluposti, nesuvisle riječi«. ⁸²

Vijesti o neobičnom govoru mogu se podijeliti u dvije grupe. U jednoj se od njih radi o podacima koji se tiču nerazumljivog, nesuvislog govora, besjede koja je »skažena bez obzira na tuđij jezik«, kako to upućuje Juraj Križanić koji takav govor zove »bezjačskim«. Nedostaje nam možda bolje poznavanje te pojave, da bi vijesti iz prošlosti, koje se tiču bezjačkoga govora, bile lakše razumljive. Te se vijesti, što neće biti bez značenja, u većoj

⁷⁵ J. Stradner, Zur Ethnographie Istriens, Zeitschrift für österreichische Volkskunde III, Wien-Prag 1897, 106 (podatak nije dosad razmatran).

⁷⁶ F. Bezljaj, Slovenska vodna imena I, n. dj., pod: Bezjak, 60.

⁷⁷ P. Skok, Još o riječi »Bezjak« ..., n. dj., 72 (odlomak je to iz poznatog, dosta žestokog odgovora F. Ilešiću); P. Skok nije raspravljao o etimologiji koju spominje H. Schuchardt.

⁷⁸ H. Schuchardt, Dem Herrn Franz von Miklosich zum 20. November 1883. — Slawo-Deutsches und Slawo-Italienisches, Graz 1884, 28; vijest o Bizjakima na Soči potječe iz 1852, od C. de Franceschija, povjesničara (djelo nije navedeno).

⁷⁹ F. Ilešić, n. dj., 78, nap. 24.

⁸⁰ Isto djelo, 73.

⁸¹ Isto djelo, 75.

⁸² P. Skok, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I, Zagreb 1971, pod: bezjak (str. 144).

mjeri javljaju u 16. stoljeću, među razmišljanjima prerano rođenoga Jurja Križanića, te u osvitu 19. stoljeća i kroz njegovo trajanje. Upućuje to na vremena i na pojavnosti koje su obilježene traženjem književnoga jezika, a 19. stoljeće još i sukobom odabranoga standardnog jezika i govora koji to nisu. Janez Trdina je prisustvovao u Varaždinu takvom sukobu između novog, književnog jezika, njemačkoga jezika viših građanskih slojeva i domaćeg »bezjačkog« govora, kajkavskoga narječja kojim se trebalo služiti u saobraćaju s pukom. Stanko Vraz proučava, poznaje i voli narodne govore, pa ipak pri pokušaju da se kajkavski dijalekt izjednači sa standardnim jezikom, daje mu on naziv »trula bezjačina«. Ljudevit Gaj stavlja u svojim proglasima Bezjake i njihov jezik u isti red u koji je stavio »Kekavce, Kranjce, Vlašetine, Šokce, Bunjevoce itd.«. Protestantским je piscima bezjački jezik pokrajinski govor, teže je točnije odrediti koji i gdje se njime govorilo.⁸³

Druga grupa podataka koji se tiču iskvarenoga i izopačenoga govora, donosi i obrazloženje toj pojavi: radi se o jezičnoj mješavini. Spomenuo je tu pojavu i P. Skok, koji drži da oznaka »bezjački« za govor podupire njegovu tezu da je riječ prvobitno o etničkom nadimku. »Ovaj adjektiv u semantičkoj upotrebi za govor ide u istu kategoriju kao i torlački od Torlak kod Vuka u značenju 'čovjeka koji niti govori čisto srpski ni bugarski'...«.⁸⁴ Pojam jezične mješavine sadržan je u dijelu podataka iz Istre, te u dužem, malo zanemarenom podatku Š. Kociančića o »Bizjakima« uz Soču koji govore »ne po furlansko ali laško, ne prav po taliansko, ampak neko posebno taliansko podnarečje...«.⁸⁵ Po drugome podatku govore oni »talianski, ali popačeno«.⁸⁶ U svome članku o Bezjacima Marijan Stojković navodi da se tako zovu oni Istrani »koji govore miješanim čakavsko-slovenskim narječjem« (te Istrani koji žive između Kastva i Brseča). No Bezjaci su i kajkavci »koje dijelom i sada katkada tako nazivaju susjedi, jer govore miješanim narječjem«.⁸⁷

M. Stojković nije naveo svoje izvore, no jedan takav izvor za dio kajkavaca postoji, a s njime nastojimo istaći onu grupu ili možda podgrupu podataka u kojima je postojanje govorne mješavine protumačeno spajanjem

⁸³ F. Ilešić, n. dj., 85-86, 80-82.

⁸⁴ P. Skok, Još o riječi »Bezjak« ..., n. dj., 69.

⁸⁵ V. nap. 51; podatak je izrazitiji ako se uzme u obzir tekst o selu Šmartin, koji mu prethodi (v. nap. 50).

⁸⁶ V. nap. 52.

⁸⁷ M. Stojković, Bezjak, Hrvatska enciklopedija II, Zagreb 1941, 464. Napomenuti treba da se podaci iz Istre o raširenju naziva Bezjak od autora do autora razlikuju i da nam i odatle i sa drugih područja nedostaje točnih podataka s iskazima stanovnika (nešto neobjavljenih podataka, zbog svrhe koju prilog ima, nismo koristili). Usp. i: J. Ribarić, Razmještaj južnoslavenskih dijalekata na poluotoku Istri, Srpski dijalektološki zbornik IX, Beograd 1940, 9-11; autor jedan govor (»kajkavsko-čakavski«) naziva, no i to »samo s praktičnih razloga« »dijalektom Bezjaka ili Fućaka, premda ni jedan ni drugi nadimak ne pokriva granice dijalekta; pod Bezjacima se često misli i na »Šavrine« (koji su Slovenci), a neki tako (zbog govora) nazivlju i dio »Čića«. Slovenci u Dekanima kažu: »Čići pravijo da smo »Bezaki«...« (M. Matičetov, Ljudsko pripovedništvo v slovenski Istri, Rad XVII kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije, Zagreb 1972, 132).

etničkih grupa. Davorin Trstenjak poznat je po svojim tumačenjima punim mašte, no morao je raspolagati s nekim osnovnim podacima. Bio je sklon da ime »Bezjaki«, zajedno s grupom svojih prijatelja i istomišljenika, tumači iz naziva »bize«, kojim Štajerci zovu muške bijele platnene gaće kakve da nose Bezjaci.⁸⁸ Kasnije je zabilježen podatak po kojem odjeća ima ulogu pri davanju etničkih nadimaka. Za one koji žive bliže Štajerskoj i odijevaju se na štajerski način i više u crno, svi su »u surinah Bezjaki, tak su opet dolenci koji opanke nose svi Vlaha...«.⁸⁹ Trstenjak piše da je 1889. godine razgovarao s Ljudevitom Gajem o »staroslovanskoj zgodovini« i da ga je Gaj pitao ne misli li »da so naši Zagorci zmes Obrov in Slovanov? Nošnja in tipus nesta čisto slovanska, tudi fonetika v govoru je čisto različna od one, kakova se čuje v granici, in dalje dole po Slavoniji.« Trstenjak se s tim mišljenjem složio i kasnije ga dvaput u Zagorju provjeravao, pa je tu (i u obližnjoj Sloveniji) nailazio na »turansko obličje«, na neobična imena i način govora, vjerovanja i kazivanja.⁹⁰

Vijest da su istarski Bezjaci grupa koja nije jedinstvenoga podrijetla donosi lingvist H. Schuchardt u već navedenom odlomku svoje rasprave, a prenosi on takav podatak i za Bizjake uz Soču. S. Kocijančič spominje samo njihovu govornu mješavinu. Postoji o njima i treći podatak, koji bi se možda mogao razumjeti u smislu posebnoga razvoja te grupe stanovnika, za koje se kaže da su Talijani, a Bezjacima ih zovu susjedi Slovenci, »jer je njihove pretke, kao prebегlice iz Skadra, naselila ovamo Venecijanska Republika (1487 god.)«.⁹¹

Slična mišljenja čini se da nisu bila rijetka oko slovensko talijanske (pa i slovensko-austrijske) jezične i etničke granice. Stanko Vraz je 1841. godine posjetio Reziju. Prije toga je u Zagrebu čuo od talijanskih oficira »da imade u Friulskoj Rusah Slavjanah«, a zatim je i u Kranjskoj i Koruškoj slušao »o spomenutih Rusih«, a mišljenje »pismoučenih Režianah i njihovih susedah Talianah jest, da su Režianci grana Ruska...«. Vraz ne nalazi tome potvrde, no drži da oni nisu »prvoselci«, jer bi imali čišći jezik. Mogli bi to biti uskoci koji su došli iz Albanije nakon pada Skenderbega, a njihov slavenski jezik pripadao bi »k najdolnjoj grani Bugarsko Macedonskoj«.⁹² Dalje je otišao u svome mišljenju znameniti slavist I. A. Baudouin

⁸⁸) F. Ilesić, n. dj., 87.

⁸⁹) S. Iveković, Opis gornjeg Zagorja — Klanjec, rkp. iz zbirke Odbora za narodni život i običaje, S.z. 180, Etnološki zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (rukopis je mjestimično nečitljiv).

⁹⁰) D. Trstenjak, Bize in Bizjaki, Zora V, Maribor 1876, 120-122.

⁹¹) J. Rus, prema podatku u: F. Ilesić, n. dj., 79; podataka o govornoj mješavini bit će i danas, tako: M. Vuk, Studi Goriziani. Rivista della Biblioteca Statale Isontina di Gorizia, 44 (1976), Goriški letnik 3, Nova Gorica 1976, 282 — riječ je o pjesniku »ki ustvarja pesmi v bizjaškem narečju, to je v različici italijanskega beneškega govora, ki jo govorijo v okolici Tržiča (Monfalcone) in je zanjo med drugim značilno, da je prevzela precej vplivov slovenskega jezika.« P. Skok, Etimologijski rječnik I, n. mj., neće imati pravo kad navodi da je samo J. Križanić izvor za izraz »bezački« jezik; naziv je poznat i S. Kocijančiču, i još i danas.

⁹²) S. Vraz. Pjesme, pabirci, proza i pisma, Djela Stanka Vraza V, Zagreb 1877, 42, 47, 244.

de Courtenay koji je proučavao rezijansko narječje i ustvrdio da je ono nastalo kao rezultat govora različitih slavenskih plemena, koja su se u razna vremena doselila u rezijansku dolinu, a radi se i o miješanju Avara i Slavena. Mišljenje Baudouin de Courtenaya utjecalo je na povjesničare i na antropologe, no nije bilo prvo te vrste. U 18. stoljeću imao je on prethodnika koji je pisao da Rezijani potječu od nekoga iz Atiline pratnje, a »ta misel temelji očividno na dokaj jaki tradiciji o Atili na Furlanskem«. Za svoga prethodnika Baudouin de Courtenay, čini se, nije znao⁹³, no zato je vrlo dobro poznao Davorina Trstenjaka⁹⁴. I za stanovnike Ziljske doline u Koruškoj zabilježeno je 1838. da oni svi nisu Slovenci. Po predaji, više od polovice njih (u četiri župe) bili bi pripadnici nekoga plemena koje je tu ostalo nakon provale Huna.⁹⁵

U dijelu slovenskoga pisca Ivana Pregla vijest može, zanimljivo, izgledati i drukčije. U njegovoj pripovijesti čovjek od Tolmina, početkom 16. stoljeća govori: »Od Bezjakov hodijo morilci, Magogov rod, in plenijo in morijo...«. F. Ilešić dodaje: »Iz toga se teksta ne vidi, u kojoj zemlji živu ti Bezjaci, ali se vidi, da su Bezjaci lupeži.«⁹⁶

Čini se da područje na kojima se susreću narodi i jezici mogu i drugdje biti plodno tlo za kazivanja o mješavinama. Naći ćemo tu pojavu i kod Gradišćanskih Hrvata u Austriji, gdje i Hrvati i Austrijanci poznaju i upotrebljavaju izraz *Wasserkroaten*. Kao naziv za sve tamošnje Hrvate ili za jedan njihov dio, različito ga se nastojalo protumačiti,⁹⁷ a ostalo je izvan doseg raspravljanja da je to pogrdan naziv za grupe ljudi i za pojedince koji ne govore čistim hrvatskim jezikom. Njihov se jezik zove: *wasserkroatisch*. Nazivi su i danas u živoj upotrebi i može ih se čuti, ne uvijek sasvim javno, i iz usta Austrijanaca i iz usta samih Hrvata, a upućuju na nekoga tko je odrođen, no odaju ga još stanovite osobine i izrazi; tiču se katkada i nekoga čiji govor nije standardni jezik. Može se čuti i tumačenje da bi ime »*Wasserkroate*« označavalo čovjeka koji je, u smislu svoga jezika i narodnosti, kao »razvodnjen«.⁹⁸ Izvještač Frana Ilešića iz Istre upotri-

⁹³ Fr. Ramovš, Karakteristika slovenskega narečja v Režiji, *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* VII, Ljubljana 1928, 107-108.

⁹⁴ I. V. Čurkina, I. A. Baudouin de Courtenay in Slovenci, *Goriški letnik* 4/5, Nova Gorica 1978, 127, (125).

⁹⁵ N. Kuret, Ziljsko štehanje in njegov evropski okvir, Ljubljana 1963, 120.

⁹⁶ F. Ilešić, n. dj., 79; Bezjake spominje i pisac J. Stritar, čiji junak nije u društvu govorio »o Pelazgima, Obrima i Bizjaci« (prema istom djelu, str. nap. 45).

⁹⁷ Npr.: J. v. Csapolovics, *Croaten und Wendwn in Ungern*, Bratislava 1829, 7-8; V. Jagić, *Jihoslované. Obraz národopisno-literární*, Prag 1864, 29-30 (= *Slovník naučný* IV, Prag 1865, s. v. *Jihoslované*, 291).

⁹⁸ Podatke su dale dr Barbara Sperl iz Beča i Elisabethe Palkovits iz Wulkaprodersdorfa kod Željeznog (Eisenstadt). Dr Barbara Sperl upozorava da su svi stanovnici Gradišća predmet pošalica koje se tiču zaostalosti, sporosti i sporo-ga mišljenja. Ona (liječnica je i etnolog) poznaje dosadašnja tumačenja naziva »*Wasser-Kroaten*«, no za nju je to oznaka za Hrvate koji »ihre Sprache bis auf einige Ausdrücke nicht mehr sprechen und schon sehr mit der anderssprachigen Bevölkerung verschmolzen, eben *verwässert* (kurziv B. Sperl) waren«. Jednom se prilikom B. Sperl ženi s hrvatskim prezimenom obratila hrvatski,

jebio je, da bi opisao značenje naziva »bezzak« i isti taj izraz, no u smislu nedostatka hrabrosti i energije.⁹⁹

Pojam jezične i etničke mješavine, koji može biti izražen i u nekom nadimku, poznat je ili je bio poznat, kako to upućuju podaci, i obrazovanim krugovima i građanima i puku. Obrazovani izvještači ne navode uvijek svoje izvore. Iz naroda će potjecati podatak Š. Kociančiča o selu Šmartin kod Gradiške u Furlaniji. Ljudi tu govore »nek bizjaški jezik, t.j. nekako mešanico talianskega in slovenskega«, a pripovjeda se da potječu od prestupnika preseljenih iz Vicence. To će podrijetlo biti samo po muškoj liniji. Većina obitelji nosi prezime Vicentini.¹⁰⁰ Gotovo sasvim isto kazivanje, a tiče se podrijetla doseljenih Španjolaca, zabilježeno je za selo Vitaljinu i za jedine obitelji u drugim selima u Konavlima.¹⁰¹ Istom osnovnom pojmu mogao bi pripadati i izraz kojim se u Pokuplju i u Hrvatskom zagorju označuju neke obitelji, tj. da su »od Bezzakov«,¹⁰² a taj bi pojam, čini se, trebalo očekivati u kazivanjima s različitih strana. Podaci o njemu ne moraju možda uvijek biti tako očigledno izraženi, kao što je to u tumačenjima naziva »bezzak«.

»worauf sie im Burgenlandinl-Kroatinl antwortete, sich für ihren »Dialekt« entschuldigte und sagte: »Wir sind halt nur die Wasser-Kroaten!«. — Usp. i: J. Vrkić, Dva pohoda, Forum XX, Zagreb 1981, 880 — Hrvate oko Niuzaljskog jezera, što se i inače spominje, zvali su zbog toga jezera, no i zbog »razvodnjena govora njemačkim i mađarskim riječima« — Wasserkroaten.

⁹⁹ F. Ilešić, n. dj., 89, nap. 62.

¹⁰⁰ V. nap. 50. Prezimena Visentin, Visintin(i), Vizontin, Vizintin, Vižentin, Vižintin ima neobično mnogo po Istri, napose između Buzeta i Poreča te oko Kopra; ima ih oko Nove Gorice i dalje u unutrašnjosti Slovenije, a nešto i Hrvatske. Usp.: Cadastre national de l'Istrie..., n. dj., prema Index patronymique, Sušak 1946, s. v., 139, 140; Leksik prezimena..., n. dj., s. v., 718, 720; Začasni slovar..., n. dj., 682

¹⁰¹ V. nap. 17. U obzir treba uzeti i Kociančičev zapis o Španjolima u Gradišću ob Soči, prema nap. 7.

¹⁰² V. nap. 71. Bio je spomenut i crnogorski izraz »Španj od Španja«, te kazivanje o podrijetlu nekih bratstava »od Španja«; prema nap. 16.

REVIEWING CERTAIN DATA BY STEFAN KOCIANČIČ IN THE *ARKIV ZA POVJESTNICU JUGOSLAVENSKU* AND ITS SIGNIFICANCE AND ROLE IN OUR SCIENTIFIC RESEARCH

Summary

Stefan Kociančič, a linguist and historian who lived in Gorica, published contributions in *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku III*, Zagreb 1854. They offer numerous data on culture and history of western Slovenes and their neighboring Friulians and Italians.

The subject of this discussion is data on the names »Španjolci« (Spaniards), »Ugri« (Hungarians) and »Bezjak« which appear in that area either in use as nick-names of some groups of inhabitants, or in oral history.

The name »Španjolci« appears along the coast from Istria to Montenegro, and inland in Metohia. In folk narrative poems it often stands for »Maurs«.

As for the name »Ugri«, Kociančič recorded oral history associated with the village Vogrsko near Gorica, as well as myths about Atilla. The author of this article compares Kociančič's data with that from Bosnia where there are also numerous myths on »Ugri«, and where Croats are sometimes referred to as »Magyars«.

The name »Bezjak« is used as both personal and group nick-name in Croatian Zagorje, in the Kupa basin and in Istria. Kociančič recorded it at the Slovene-Italian linguistic border where it most often has a derogative meaning, and denoted a local mixture of either Italian and Friulian languages, or Slovene and Italian. There are sources from the 16th and the 17th centuries, as well as from recent times, which indicate that the name »Bezjak« (pl. »Bezjaci«) was used also by Croats in reference to some groups who spoke a specific tongue and presumably were of different (or mixed) ethnic origin.